

Participácia a kolaborácia v akadémii a verejnej politike.

Úvod k tematickému číslu *Romano Džaniben*

Centrálnou témou tohto tematicky ladeného čísla je participácia a spolupráca Rómov na procesoch, ktoré sa ich týkajú – od verejnej politiky cez projekty zamerané na rozvoj komunit až po spoluprácu v akademicknej sfére pri výskumoch, či písaní textov. Je to veľmi široká oblasť, ktorá sa dá vnímať optikou mnohých aspektov a prístupov. Pre viaceré vedecké disciplíny, ktoré sa v súčasnosti venujú rozličným témam a dajú sa vymedziť pojmom „rómske štúdiá“, je evidentný súčasný trend – do istých typov výskumov zapájať čoraz viac členov cieľových skupín a komunit a umožňovať tak ich väčšiu mieru zodpovednosti a právomocí pri týchto projektoch.

Zmyslom kolaboratívneho a participatívneho výskumu je v mnohých prípadoch narušanie mocenského vzťahu medzi výskumníkom a informátorom, ktorý prestáva byť len predmetom štúdia a stáva sa plnohodnotným aktérom výskumu. Do popredia sa dostáva aj v dôsledku postkoloniálnej krízy a kritiky sociálnych vied. Participatívny výskum má umožniť potenciál demokratizovať a dekolonizovať produkovanie vedomostí prostredníctvom zapojenia skúmaných spoločností a občanov do výskumného procesu (Janes 2016) a prístupy založené na kolaborácii a participácii sa usilujú o nastavenie takého výskumu, ktorý by bol v konečnom dôsledku politicky a eticky korektnejší (Fotta 2017) a z toho hľadiska sa usiloval o produkovanie vedomostí pri takom type výskumu, ktorý by sa snažil čo najviac eliminovať mocenské nerovnosti medzi výskumníkmi a objektmi výskumu (Dodson, Piatelli, Schmalzbauer 2007). Korene participatívnych výskumov siahajú najmä do oblasti akademických odborov verejného zdravotníctva (Minkler, Wallerstein 2003; Hacker 2013), v ktorých sa ich autori snažili nájsť spôsoby, ako do výskumu, zberu dát a ich vyhodnocovania čo najefektívnejšie zapojiť dotknuté cieľové skupiny. Miera zapojenia cieľových skupín do výskumu potom definuje stupeň participatívnosti na osi od výskumu, ktorý je plne kontrolovaný a riadený komunitou a pri ktorom rovnocenne spolupracujú profesionálni a laickí výskumníci, až po výskum kontrolovaný profesionálnymi výskumníkmi a zapojenie komunity je – do väčšej či menšej miery – zabezpečené napríklad

1 Tomáš Hrustič pôsobí v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied. Tento text vznikol vďaka podpore grantu VEGA 2/0066/19 – Vzorce sociálnej mobility Rómov vo svetle empirických výskumov. Kritická reflexia existujúcich praktík a zber nových dát. E-mail: tomas.hrustic@savba.sk

2 Ondřej Poduška pôsobí v Národnom demokratickom inštitúte. E-mail: opoduska@ndi.org

prostredníctvom poradných výborov, vyškolenými komunitnými výskumnými asistentmi a podobne (pozri viac Durham Community Research Team 2011). Príklady použité v tomto čísle patria takmer výhradne do kategórie výskumov, ktoré mali pomerne veľkú mieru kontroly zo strany profesionálnych výskumných a projektových inštitúcií. V domácom kontexte sú však aj takéto typy participatívnych výskumných projektov ojedinelé a z tohto dôvodu si celá táto oblasť participatívnosti a kolaboratívnosti zasluhuje svoju pozornosť a širšiu diskusiu.

Jedným z kľúčových prvkov participatívnych výskumov a projektov je aj to, že už samotný proces výskumov (a nielen ich výsledky) má potenciál podporovať sociálnu zmenu v zapojených spoločenstvách (Mairhofer 2015) a v konečnom dôsledku zmocňuje cieľové komunity v oblasti, na ktorú je výskum zameraný. Túto ambíciu mala v konečnom dôsledku participatívna evaluácia politickej angažovanosti Rómov, o ktorej píšem v prvej štúdii tohto čísla. Ukazujem príklad prelínania participatívnosti v akademickej a aplikovanej sfére a podrobne tam popisujem spôsoby, akými sme pri tomto výskume zabezpečovali účasť Rómov nielen pri realizácii výskumu, ale aj pri príprave výskumných plánov a metodiky, či následne pri interpretácii a analýze získaných dát. Cieľom tejto štúdie je zhodnotiť participatívnu evaluáciu programu rómskej politickej participácie Národného demokratického inštitútu, ktorý na Slovensku prebiehal od roku 2004. Štúdia reflektuje vybrané aspekty participatívnej povahy tohto výskumu s dôrazom na komunitný participatívny výskum, ktorý bol dôležitou súčasťou celého projektu. Tento text sa teda snaží zhodnotiť proces zapájania členov skúmaných komunít do výskumu a ich prínos pre nastavovanie výskumnej metodológie, zberu dát a ich interpretácie a uvažuje o výhodách a limitoch zvolenej participatívnej metodológie. Zamýšľa sa však aj nad možným potenciálom pre podobné vedecké a aplikačné projekty, ako aj pre benefity členov zapojených rómskych komunít a účastníkov výskumu.

Väčšie angažovanie sa výskumných partnerov do dizajnu a vyhodnocovania výsledkov výskumu navyše prináša tému intenzívnejšej kolaborácie medzi výskumníkmi a informátormi, napríklad aj pri prezentovaní výsledkov v podobe publikovania akademických textov, čo je téma textu Lirie de la Cruz Hernández a Palomy Gay y Blasco. Obe autorky už na túto tému publikovali viacero štúdií (de la Cruz, Gay y Blasco, 2017) a v januári 2020 je naplánované vydanie ich vedeckej monografie (Gay y Blasco, Hernández 2020). V súčasnosti badať rastúci trend kolaboratívneho písania so zapojením výskumných partnerov alebo sa prejavuje aspoň trend uvádzať ich ako spoluautorov odborných článkov. Avšak z perspektívy komunity je písaných len veľmi málo týchto článkov (Durham Community Research Team 2011: 5–6). Z toho dôvodu nás ako zostavovateľov tohto čísla teší, že môžeme uverejniť štúdiu od Lirie de la Cruz Hernández

a Palomy Gay y Blasco, ktoré vo svojom texte reflektujú svoju spoluprácu založenú na priateľskom a pracovnom vzťahu definovanom ich akademickými a etnickými pozíciami. V tomto snažení otvorene priznávajú úspechy, ale aj limity takejto spolupráce a prelínania ich rozdielneho postavenia: na jednej strane Rómky z mestského geta a na druhej strane Nerómky z dobre situovanej rodiny strednej triedy, ktoré sa rozhodli spolupracovať a písať spoločne a v textoch tak rovnocenne skúmať svoje pozície. Toto rozhodnutie bolo vedomou reakciou na skutočnosť, že objekty antropologických výskumov zväčša nemajú žiadnu kontrolu nad spôsobmi, ako sú vykresľované akademikmi. Obe autorky sa tak pokúšajú túto mocenskú nerovnováhu zmeniť a pomocou intenzívnej a vedomej kolaborácie nastaviť svoj vzťah smerom k vzájomnej reciprocite. Ich text v tomto čísle prináša úprimnú reflexiu tohto ich snaženia a ukazuje silné, ale aj slabé stránky, úsilie o rovnocenný vzťah a vedomé stieranie rozdielov zo zásadne odlišných východiskových pozícií, ktoré medzi oboma svetmi vytvárajú zdanlivo neprekonateľnú bariéru. Kolaboratívna veda a písanie akademických textov však v tejto štúdii ponúkajú aj ďalší, z pohľadu romistiky, zaujímavý rozmer. Intenzívna spolupráca oboch autoriek a vzájomná reflexia ich kariér nastavuje zrkadlo zaužívaným všeobecným kategóriám „Róm“ a „Neróm“. Na príklade Liriiných životných trajektórií ukazujú obrovskú rozmanitosť a dynamiku, ktorá problematizuje schematické etnické a sociálne kategorizovanie a nálepkovanie (pozri aj Zachar Podolinská, Škobla 2018). Na základe Palominho vplyvu na Liriin život tento text načrtáva aj etické otázky, ako a do akej miery má antropológ zasahovať a ovplyvňovať životné osudy svojich informátorov a výskumných partnerov.

Snaženie sa o rovnocenné kolaboratívne písanie, tak ako ho podávajú de la Cruz Hernández a Gay y Blasco, má svoje viaceré limity, ktoré si autorky explicitne uvedomujú a ktoré pramenia z ich rôzneho životného a akademického postavenia. Z toho dôvodu sú si vedomé, že v tejto fáze ide o isté experimentovanie a dôležitý podnet na premýšľanie o súčasnej akademickej praxi.

V tomto kontexte je potrebné vnímať aj ďalší text tohto čísla od Tatiany Zachar Podolinskej, ktorý sa možno na prvý pohľad vymyká z tematickosti tohto čísla. Avšak, autorka sa v ňom snaží o zadefinovanie svojho metodologického prístupu, ktorý by najvhodnejším spôsobom reflektoval rolu aktérstva a participácie na produkcii etnografického textu. Na rozdiel od de la Cruz Hernández a Gay y Blasco nemá Zachar Podolinská ambície stierať rozdiel medzi výskumníčkou a informátorkou, ale obe pozície priznať a prisúdiť im pri písaní textu svoju úlohu. Túto metódu nazýva „viac-hlasná etnografia“² (Tobin 1988), ktorá podľa nej necháva zaznievať všetky hlasy spôsobom, aký je čo najbližšie k autentickým prejavom a zároveň považuje za dôležité, aby tieto hlasy neboli zjednotené

2 S ohľadom na českých čitateľov sa redakcia rozhodla používať slovo „viac-hlasná“ v tomto v slovenčine nekodifikovanom tvare (namiesto kodifikovaného viachlasná).

do jednej konečnej podoby. Tu je podľa autorky zároveň nevyhnutné popísať čo najvernejšie všetky okolnosti, ktoré by mohli vplývať na výsledné etnografické poznanie produkované z kontextov všetkých zainteresovaných aktérov vrátane samotnej autorky textu. Jej text tak môžeme vnímať aj ako vymedzenie sa voči rovnostárskemu a kolaboratívnemu prístupu, ktorý volia de la Cruz Hernández a Gay y Blasco. Zachar Podolinská vo svojej štúdií argumentuje, že snaha o zjednotenie oboch hlasov („umlčanie autora-vedca“) je umelá a zároveň kontraproduktívna, keďže rola autora-vedca sa nedá poprieť a výskumnú situáciu a taktiež tvorbu poznatkov aktívne ovplyvňuje svojou prítomnosťou a pozíciou v teréne. Ďalším hlasom v kontexte tejto „viac-hlasnej etnografie“ je aj hlas čitateľa, ktorý má podľa autorky rovnaké právo na aktérstvo a participáciu na produkovani poznatku, keďže na základe aktívneho čítania textu si vytvára vlastné interpretácie a prispieva tak k analýze výsledkov výskumu. Zachar Podolinská túto metodológiu ilustruje na príklade naratívu o zjavení Panny Márie, ktoré jej vyrozprávala rozprávačka Kristína v rómskej osade v Hermanovciach. V jej texte tak zaznieva niekoľko hlasov o tomto zjavení, či už prostredníctvom samotnej rozprávačky, výskumníckiných zápiskov z terénneho denníka, jej interpretácie rozprávania a záznamov z terénneho denníka; priznáva aj dôležitosť kontextu, v ktorom rozprávanie prebiehalo a bolo zaznamenané.

Číslo ďalej prináša aj príspevky z oblasti výskumov a následného nastavovania intervencií a politík verejného zdravia, na ktorých priamo participujú Rómovia z marginalizovaných osád na Slovensku, priamo zapojení do zberu dát a následne do realizácie a implementácie týchto intervenčných opatrení – či už v oblasti dojčenia alebo skvalitňovania prístupu k zdravotným službám. V súčasnosti na Slovensku prebieha dlhodobý intervenčný program Zdravé komunity, ktorý je zameraný na zdravotnú mediáciu v marginalizovaných rómskych komunitách (Výročná správa 2018). V porovnaní s podobnými programami a službami v rómskych komunitách na Slovensku (pozri napr. Škobla, Hrustič, Poduška 2019) program Zdravé komunity vykazuje vysokú mieru participatívnosti, respektíve účasti Rómov na jeho manažmente a realizácii. Organizácia zamestnáva viac ako 86 percent zamestnancov z prostredia marginalizovaných rómskych komunít, čo ju robí mimoriadnou nielen na Slovensku, ale aj v Európe (Výročná správa 2018: 3). Práve participácia Rómov na príprave a realizácii aktivít je kľúčovým prvkom pri budovaní programu, čo zdôrazňujú aj evaluačné štúdie projektu, ktoré vyzdvihujú vysokú mieru zdola nastavovaného kolaboratívneho prístupu (Belák et al. 2017).

Vedenie tejto organizácie iniciovalo prieskum miery dojčenia v marginalizovaných rómskych komunitách na Slovensku. Zapojené doň boli práve asistentky osvetu zdravia, ktoré pochádzajú z marginalizovaných rómskych komunít. Autorky štúdie, Tatiana Hrustič a Andrea Poloková, sa v predloženom texte zameriavajú na kontext výskumu dojčenia a motiváciu realizovať tento výskum, ktorá vychádzala

z klinických štúdií zdravotných benefitov dojčenia najmä pri komunitách postihnutých chudobou a horším zdravotným stavom ich členov. Ponúkajú reflexiu participatívnej metodológie, ktorá by sa na škále miery zapojenia cieľových komunít (Durham Community Research Team 2011) zaradila k výskumu s veľkou mierou kontroly zo strany profesionálnych výskumných a projektových inštitúcií. Avšak okrem reflexie metodiky tento text prináša zaujímavý hlas rómskych výskumníkov, ktoré zber dát realizovali a zamýšľajú sa, akým spôsobom táto skúsenosť ovplyvnila ich pôsobenie v lokalite a ich prístup k svojej profesii asistentiek osvedy zdravia v marginalizovaných rómskych komunitách. Navyše, tento z pohľadu romistiky v Česku a na Slovensku jedinečný text posúva diskusiu o participatívnych výskumoch ďalej smerom k nastavovaniu ďalších intervencií, ktoré sú vystavané na jednej strane na výsledkoch z participatívneho výskumu a na druhej strane z podnetov cieľových komunít. Štúdia tak naznačuje, akým spôsobom sa časť asistentiek osvedy zdravia zapojených do výskumu ďalej profesionálne posunula tým, že prešli certifikovaným školením a získali status laktačných poradkýň. V tejto oblasti ide o pioniersky počin v prostredí marginalizovaných rómskych komunít.

Následne, v nerecenzovanej časti tohto čísla uvádzame niektoré príklady z praxe – či už projektov alebo občianskych iniciatív. Otvárame ju textom, ktorý predstavuje pilotný projekt organizácie Zdravé regióny zameraný na zavádzanie profesie asistentov osvedy zdravia v nemocniciach. Ich úlohou je poskytovať mediáciu v zdravotníckych zariadeniach a pomáhať s prekonávaním bariér a prekážok, s ktorými sa pacienti z marginalizovaných komunít v nemocničných zariadeniach stretávajú. Ich náplňou práce je komunikačná mediácia, poradenstvo a asistencia v oblasti správneho využívania zdravotníckych a sociálnych služieb, psychosociálna podpora, edukačná činnosť a spolupráca so všetkými aktérmi v procese hospitalizácie a po prepustení do domáceho prostredia (Výročná správa 2018: 22–23). Autori popisujú participatívnu tvorbu pracovnej náplne, v ktorej sa angažovali všetci kľúčoví aktéri – personál nemocníc, manažment organizácie, terénni asistenti osvedy zdravia a ich koordinátori – čím všetci nadobudli pocit spoločného záujmu a zodpovednosti za tento projekt.

Ďalej v čísle nájdete súbor textov, ktoré majú charakter rekapitulácií, spomienok a osobných výpovedí Rómov a Rómiek. Všetci pôsobia na rôznych úrovniach spoločenského života, každý má svoju špecifickú životnú trajektóriu, všetkých ich však spája záujem o spoločenské dianie a usilovanie o zmenu v postavení rómskej menšiny na Slovensku. Hnacím motorom angažovanosti týchto ľudí bol silný pocit, že bez svojho vlastného pričinenia budú len ťažko môcť očakávať nejakú zmenu vo svojich životoch a v komunitách, kde žijú, pracujú a pôsobia. Reflexiu svojho verejného angažovania postupne ponúka Beáta Berkyová, ktorá ukazuje jedinečný príklad toho, ako sa prostredníctvom svojho záujmu o prácu s mládežou dostala k systematickej práci s celými rodinami, čo napokon vyústilo

do zakladania rómskych materských centier a následnej politickej angažovanosti na lokálnej úrovni. Po maďarsky hovoriacich Rómov v tomto čísle zastupuje Csaba Horváth, ktorý popisuje svoju cestu od práce v kultúrno-spoločensky zameraných občianskych združeniach až k sieťovaniu rómskych starostov vo svojom regióne, čo umožnilo profesionalizáciu a intenzifikáciu advokačných úsilí v prospech postavenia Rómov v Gemerí. Rudolf Horváth píše o svojom pôsobení v lokálnej politike vo svojej obci a rekapituluje svoje dlhoročné skúsenosti s rozvojom rómskej komunity v Markušovciach. Jarmila Vaňová ponúka svoju reflexiu angažovania sa Rómov na Slovensku optikou dlhoročnej novinárky, lokálnej političky a líderky, ktorá zosobňuje veľký potenciál rómskych žien a môže byť inšpiráciou pre celú generáciu rómskych žien a dievčat na Slovensku. Tieto príklady a životné príbehy sú zrkadlom snáh o sieťovanie aktívnych Rómov a Rómiek s cieľom aktívne prispieť k dôstojnému a rovnoprávnemu postaveniu Rómov na Slovensku.

Biografické rozprávanie Zdenka Gužiho, ktoré pre toto číslo spracoval on sám v spolupráci s romistom Janom Ortom, je tiež príbehom verejnej angažovanosti v oblasti politiky a školstva. Zároveň ide o text, ktorý – ako je príznačné pre tému tohto čísla – vznikol kolaboratívnym prístupom podrobne popísaným v úvode tohto rozprávania.

Ambíciou tohto čísla je teda na jednej strane predstaviť aspoň malý výsek v rôznej miere participatívnych výskumov, v ktorých viac, či menej participovali Rómovia, a na druhej strane otvoriť diskusiu o participatívnosti a kolaboratívnosti nielen aplikovaných výskumných projektov. Podľa zostavovateľov tohto čísla je dôležité, aby sa v súčasnej romistike na Slovensku a v Česku viac tematizovali zapájanie a účasť Rómov nielen pri tvorbe verejných politík, ale aj pri spoločenskovedných výskumoch a aby tieto procesy boli vedomé a zámerné. Z tohto hľadiska veríme, že texty v tomto tematickom čísle budú pre čitateľov z akademického, aktivistického, verejno-politického, či laického prostredia inšpiratívne, možno provokatívne, a budú mať potenciál vyvolať ďalšiu diskusiu v romistike v Česku a na Slovensku.

Literatúra

- Belák, A., Dankulincová Veselská, Z., Madarášová Gecková, A., van Dijk, J. P., Reijneveld, S. A. 2017. How Well Do Health-Mediation Programs Address the Determinants of the Poor Health Status of Roma? A Longitudinal Case Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14 (12): 1569. Dostupné z: <https://www.mdpi.com/1660-4601/14/12/1569/htm> [cit. 2019-09-09].
- de la Cruz, L., Gay y Blasco, P. 2017. Friendship, anthropology. In: Shaffner, J., Wardle, H. (eds.). *Cosmopolitics: the collected papers of the Open Anthropology Cooperative, volume I*, St. Andrews: Open Anthropology Cooperative Press. Dostupné z: <http://openanthcoop.net/press/2011/11/15/friendship-anthropology/> [cit. 2019-09-9].
- Dodson, L., Piatelli D., Schmalzbauer, L. 2007. Researching inequality through interpretive collaborations: shifting power and the unspoken contract. *Qualitative Inquiry* 13 (6): 821–843.
- Durham Community Research Team. 2011. *Community-based Participatory Research: Ethical Challenges*. Durham: Centre for Social Justice and Community Action, Durham University. Dostupné z: <https://ahrc.ukri.org/documents/project-reports-and-reviews/connected-communities/community-based-participatory-research-ethical-challenges/> [cit. 2019-06-10].
- Fotta, M. 2017. Review article, Staging strife: Lessons from performing ethnography with Polish Roma women. Magdalena Kazubowski-Houston. Montreal: McGill-Queen's University Press. 2010. *Romani Studies* 27 (1): 95–102.
- Gay y Blasco, P., Hernández, L. 2020. *Writing Friendship. A Reciprocal Ethnography*. London: Palgrave Macmillan (vydanie naplánované na 14. januára 2020).
- Hacker, K. 2013. *Community-Based Participatory Research*. London: SAGE publications.
- Janes, J. E. 2016. Democratic encounters? Epistemic privilege, power, and community-based participatory action research. *Action Research* 14 (1): 72–87.
- Mairhofer, S. 2015. Community-Based Participatory Health Research: Promoting Health Equity In Communities. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* (197): 382–387.
- Minkler M., Wallerstein, N. 2003. Introduction to CBPR. New issues and emphases. In: Minkler, M., Wallerstein, N. (eds.). *Community Based Participatory Research for Health*. San Francisco: Jossey Bass, 3–26.
- Škobla, D., Hrustič, T., Poduška, O. 2019. *Evaluácia dopadu terénnej sociálnej práce 2018*. Bratislava: Implementačná agentúra MPSVaR.

- Tobin, J. J. 1988. Visual anthropology and multivocal ethnography: A dialogical approach to Japanese preschool class size. *Dialectical Anthropology* 13 (2): 173–187.
- Výročná správa. 2018. *Výročná správa. Zdravé regióny 2018*. Bratislava: Zdravé regióny. Dostupné z: <https://zdraveregiony.eu/wp-content/uploads/2019/05/Výročná-správa-ZR-2018.pdf> [cit. 2019-09-09].
- Zachar Podolinská, T., Škobla, D. 2018. „Why labelling matters“. On social construction of Roma/Gypsies in Europe. *Slovenský národopis / Slovak ethnology* 66 (4): 378–384.